

สัญลักณ์และภาพพจน์

กรมหมื่นราชพิพงษ์ประพันธ์ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือวิทยาวรรณกรรม ตอนหนึ่งว่า

วรรณคดีตามนัยแคบ หรือวรรณคดีโดยนัยเท่านั้น ได้แก่นั่งสิ่งที่แต่งขึ้นเพื่อระบายความชำนาญ (Experience) ของมนุษย์ในทำนองที่วิจิตรงดงาม การประพันธ์วรรณคดีเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความมุ่งหมายไม่เฉพาะแต่จะแสดง (Express) ความชำนาญของผู้ประพันธ์ออกมา แต่จะให้ปรากฏ (Represent) ความชำนาญแก่อ่านด้วย ฉะนั้น การประพันธ์วรรณคดีเป็นการสื่อสาร (Communication) อย่างหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่งก็มีผู้เกี่ยวข้องอยู่สองฝ่าย คือ ผู้ประพันธ์และฝ่ายผู้อ่าน^๑

คำนิยามที่ว่า การประพันธ์วรรณคดีเป็นการสื่อสารอย่างหนึ่งนั้น เป็นหลักสำคัญของการวิจารณ์วรรณคดีแนวใหม่ (The New Criticism) ดังที่ ไอ. เอ. ริชาร์ดส์ นักวรรณคดีวิจารณ์คนสำคัญผู้ตั้งทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ในแง่สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic Approach of Literary Criticism) ได้ตั้งหลักสำคัญประการหนึ่งว่า นักวิจารณ์ควรจะรำลึกอยู่เสมอว่า วรรณคดีเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่าน (Poetry itself is a mode of communication) ฉะนั้น สิ่งสำคัญในการอ่านวรรณคดีจึงอยู่ที่การทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในสิ่งที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดให้แก่ผู้อ่าน การอ่านควรจะเป็นไปเพื่อ "เอารส" มากกว่า "เอาเรื่อง" และรสที่ได้รับจากการอ่านวรรณคดี คือ รสความงามแห่งศิลป์ อันเกิดจากการที่ผู้แต่งสามารถสื่อสาร หรือถ่ายทอดสิ่งที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของตนให้ปรากฏแก่ผู้อ่านได้อย่างชัดเจน และสมบูรณ์

โดยเหตุที่ imagination อันเกิดแก่ผู้แต่งนี้ มิได้ปรากฏเป็นภาพหรือถ้อยคำ การที่จะ

^๑ กรมหมื่นราชพิพงษ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๐๖), หน้า ๒๓.

สื่อสารสิ่งเหล่านี้ให้ปรากฏแก่ผู้อ่านได้ จึงต้องอาศัยการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เพื่อชวนให้ผู้อ่านเกิดความนึกคิดตามที่ผู้แต่งต้องการ เป็นการใช้ภาษาเพื่อเนบภาพให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ภาพที่เกิดขึ้นในใจผู้แต่งและผู้อ่านนั้น เรียกว่า ภาพพจน์ (Imagery) ภาพพจน์มีความสำคัญสำหรับวรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะวรรณคดีเป็นการสื่อสารระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่านทั้งกล่าวแล้ว ถ้าผู้อ่านไม่สามารถมองเห็นภาพที่ผู้แต่งสร้างขึ้น หรือมองเห็นไม่ตรงกับที่ผู้แต่งต้องการ ย่อมแสดงถึงความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในวิธีการของการสื่อสารนั้น ความผิดพลาดนี้ อาจเกิดจากฝ่ายผู้แต่งที่ไม่มีความสามารถเพียงพอ หรือ เกิดจากผู้อ่านเข้าใจความหมายของถ้อยคำผิดไป

ในฝ่ายผู้แต่งนั้น จะต้องคำนึงถึงการใช้อรรถา เพื่อที่จะสร้างภาพในใจผู้อ่านให้ใกล้เคียงกับภาพที่เกิดขึ้นในใจของตนเองมากที่สุดที่จะทำได้ แต่ขณะเดียวกันต้องไม่ลืมว่า

วรรณคดีมิใช่การถ่ายภาพโดยตรง หากเป็นการถ่ายภาพโดยทางอ้อม คือผู้แต่งต้องตั้งจินตนาการของตนขึ้นก่อน แล้ววาดภาพนั้นออกมาเป็นระจกเงา ฉายภาพนั้นเข้าไปในจิตใจผู้อ่านอีกชั้นหนึ่ง กล้วยเหตุนี้ ภาษาในวรรณคดีจึงต้องเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) คือเป็นเครื่องหมายแสดงภาพแห่งความนึกคิด ไม่ใช่เป็นฉายาลักษณ์ หรือรูปถ่าย^๒

จินตนาการ (imagination) ของกวีเป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษา ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะว่าบุคคลอื่นไม่มีจินตนาการ แต่เป็นเพราะว่า กวีนั้นมักมีจินตนาการที่แปลกกว่าคนธรรมดาทั่วไป ดังที่มีคำเรียกอัจฉริยภาพพิเศษ เช่นนี้ของกวีอยู่หลายคำ เป็นต้นว่า inner eyes หรือ mind's eyes ในภาษาสันสกฤตก็มีคำว่า ประตัก (Pratibha)^๓ แต่สิ่งที่สำคัญกว่าจินตนาการคือ วิธีการและความสามารถในการถ่ายทอดจินตนาการนั้นออกมาสู่ผู้อื่น อันเป็นอัจฉริยภาพของกวีโดยเฉพาะ ในการใช้ภาษาเป็นเครื่องสื่อสารถ่ายทอดจินตนาการ

^๑ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๐๖), หน้า ๘๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^๓ เจือ สตะเวทิน, วรรณคดีและประวัติวรรณคดี (พระนคร : คลังวิทยา ๒๕๐๑), หน้า ๓๒.

การที่ภาษาในวรรณคดีเป็นสัญลักษณ์ ทำให้เกิดข้อถกเถียงกันในหมู่นักวิจารณ์ซึ่งยึดถือหลักจิตวิทยาของฟรอยด์ว่า ความฝันเป็นจิตใต้สำนึกของผู้ฝันซึ่งแสดงออกมาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่นำมาวิเคราะห์ความหมายได้ ฉะนั้น การพิจารณาจึงควรมุ่งไปที่เหตุเกิดของสัญลักษณ์ว่ามาจากจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึก แต่เกลนธ บรูคส์ (Cleanth Brooks) นักวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงมากคนหนึ่งกล่าวว่า ความสำคัญมิได้อยู่ที่เหตุเกิดของสัญลักษณ์ แต่อยู่ที่ความเข้าใจในสัญลักษณ์อันอาจเกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบประจวบจุลชีพ และมีความสำคัญต่อวรรณคดีนั้น ๆ โดยส่วนรวม บรูคส์กล่าวยกย่องว่า สัญลักษณ์และภาพพจน์นั้นเป็นลักษณะสำคัญของวรรณคดีที่มีความงามระดับสูงถึงขั้น *imagination* ไม่ใช่ขั้น *fancy* ซึ่งเป็นเพียงข้อความที่สะดุดตาและให้ความสะเทือนใจรวดเร็ว แต่ไม่ลึกซึ้งและถึงคุณค่าจิตใจมากเท่า

ในการศึกษาเรื่องพระอภัยมณีในเงเงินคนาการ ปรากฏว่า ผู้ศึกษาส่วนมากมุ่งไปที่จินตนาการล้ำสมัยของสุนทรภู่ และยกย่องว่า เป็นอัจฉริยภาพที่เด่นที่สุด เป็นต้นว่า การบรรยายถึงหีบเสียงที่ไขเครื่องกลแล้วบรรเลงดนตรีได้เอง ที่กล่าวถึงในตอนสงขลิกดังกล่าวว่า

ฝ่ายยุพาวการ่าภาสะหรี

ไซดนตรีที่คั่งกำบังแฝง

เหมือนคนคี่ปีพาทย์ไม้พลาตเพลง

เสียงกระแสงซอณเพลงวังเวงใจ

.....

บรรคานั่งฟังซิมิให้บัวบาน

ก่ายเสียงซาบโสตเสนาะเฉลาะเฉลย

บ้างขมยลกลไกด้วยไม้เคย

กระไรเลยลั่นเองเป็นเพลงการ ๒

ข้อความตอนนั้นมักได้รับการยกย่องว่า เป็นจินตนาการล้ำสมัยที่น่าประหลาดใจในความคิดของสุนทรภู่ เพราะในสมัยนั้นยังไม่ปรากฏว่ามีหีบเสียงที่เล่นดนตรีได้เหมือนมืองดนตรีจริง ๆ ครั้น

๒ ขลธิรา สัตยารัตนา, การนำทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ๒๕๑๓ อิศำเนา), หน้า ๒๑๘.

ต่อมาอีกประมาณห้าสิบปีจึงได้เกิดเรื่องกลไกชนิดนี้ขึ้น นอกจากนั้นก็มักกล่าวถึงเรื่องกำปั้นฆนาคย์ของโจรสูหรั่ง ว่าเป็นจินตนาการล้ำสมัย ลากการยลวงหน้าถึงเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ในยุคต่อมา อันที่จริง จินตนาการดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่นายกองในความคิดฝันอันก้าวหน้าของสุนทรภู่ แต่อาจจะพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงความสำคัญของจินตนาการเหล่านั้นต่อเนื้อเรื่องแล้ว จะเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงแฟนซีเท่านั้น คือสร้างความหึง ความสะอึกใจให้แก่ผู้อ่านในความคิดฝันของผู้แต่ง แต่แล้วก็ยุติลงเฉพาะความสะอึกใจเท่านั้น ไม่ได้มีความสัมพันธ์ไปถึงเนื้อเรื่องหรือส่วนประกอบอื่น ๆ ของเรื่องเลย ถ้าหากจะตัดเอาสิ่งเหล่านี้ออก ก็ไม่ได้ทำให้เรื่องเสียไปแต่ประการใด ความคิดฝันถึงสิ่งแปลกที่บังเอิญมาตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคต่อมานั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับคนทั่วไป โดยเฉพาะในเมื่อมีต้นเหตุที่ทำให้เกิดความคิดนั้น เช่น สุนทรภู่คุ้นเคยกับเรือกำปั้นที่เข้ามาค้าขายติดต่อกับกรุงเทพฯ มากมายในสมัยนั้น ทำให้เกิดความคิดถึงเรือขนาดใหญ่ที่จะอำนวยความสะดวกสบายให้ได้ทุกอย่าง จึงวาดภาพตามที่คิดนั้นขึ้น เป็นเรือกำปั้นของโจรสูหรั่ง แม้ว่า ภาพที่วาดขึ้นนั้นจะยังไม่ปรากฏในสมัยนั้นก็จริง แต่ก็มีสิ่งที่สร้างความบันเทิงใจในความคิดนั้น ๆ ได้ และความคิดฝันในลักษณะเช่นนี้ก็ เป็นเพียงสิ่งที่เพิ่มเติมความแปลกเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้แก่เรื่อง จึงไม่ได้เป็นจินตนาการในระดับสูง ที่ควรนำมาขยายเป็นอัจฉริยภาพของสุนทรภู่ จินตนาการที่ควรยกย่องนั้นอยู่ที่การสร้างระบบสัญลักษณ์อันซับซ้อนและเกี่ยวเนื่องกับเรื่องโดยตลอด อันเป็นความสามารถชั้นอัจฉริยะอย่างแท้จริง

คอเลอริจก็ได้ให้ความหมายของคำว่า จินตนาการ (imagination) ไว้อย่างชัดเจนในหนังสือ *Biographia Literaria* ซึ่ง ไอ. เอ. ริชาร์ดส์ได้นำมาอธิบายเพิ่มเติมใน *Principles of Literary Criticism* ว่า imagination เกิดขึ้นเมื่อมีการนำเอาลักษณะต่าง ๆ ซึ่งขัดแย้งกัน หรือไม่เข้ากันมารวมกันเข้าอย่างพอดี ให้มี balance หรือ reconciliation ของ qualities ต่าง ๆ ทั้งของใหม่และของเก่า ทั้งของที่คุ้นเคยและไม่คุ้นเคย นอกจากนี้ยังต้องอาศัยความรู้สึกลึกซึ้งรุนแรง ผสมกับความชื่นชมในคนตรีและความสามารถในการบรรยายสิ่งที่กระจัดกระจาย หรือยืดยาว ให้รวมกันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียว หรือให้สั้น กระชับรัด และได้ความหมายชัดเจน โดยเฉพาะความสามารถในการใช้ความคิดอย่างเดี่ยวบรรยายความคิดหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน^๑

^๑ I.A. Richards, Principles of Literary Criticism (New York :

จะเห็นได้ว่าจินตนาการตามความหมายของคอดเลอร์คินั้น ลึกซึ้งกว่าการที่จะกล่าวถึงแค่เพียงเรื่อ
 กำป็นขนาดยักษ์ หรือหีบเพลงที่มีรเรลงไคเองเท่านั้น จินตนาการจะต้องประกอบด้วยการใช้สัญลักษณ์
 ที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่อง เพื่แสดงจุดที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดให้แกผู้อ่าน ไม่ว่าจะเป็
 ความต้องการที่เกิดจากจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกก็ตาม การแสดงภาพพจน์ที่ประกอบด้วยระบบสัญลักษณ์
 อันมีความหมายเกี่ยวเนื่องกันโดยตลอดเพื่อแสดงแก่นเรื่องหรือเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลไกที่
 ดำเนินอยู่ในเรื่องนั้น บรูคส์กล่าวว่า เป็นจุดเด่นที่สุดของวรรณคดี

พระอภัยมณีนั้น ประกอบด้วยจินตนาการที่สร้างขึ้นด้วยระบบสัญลักษณ์อันประณีตและมีความ
 หมายถึงอย่างแท้จริง ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพพจน์ที่ชัดเจนและดึงดูดใจ แต่เนื่องจากภาพ
 พจน์ในวรรณคดีนั้นมักเป็นภาพพจน์คู่ (couple image) ° ฉะนั้น บางครั้งจึงปรากฏว่า ผู้อ่าน
 มองเห็นเพียงภาพพจน์ระดับแรกเท่านั้น แต่ไปไคมองลึกลงไปถึงระดับที่สอง อันเป็นส่วนที่เกิดจาก
 จิตใต้สำนึกของผู้แต่ง ภาพพจน์คู่ซึ่งแสดงความคิดของผู้แต่งโดยทั่ว ๆ ไปมักจะประกอบด้วยถ้อยคำที่
 มีความหมายหลายอย่าง ก่อให้เกิดจินตนาการแกผู้อ่านอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง

ในการที่จะแสดงให้เห็นคุณค่าของเรื่องพระอภัยมณีในแง่ของภาพพจน์และสัญลักษณ์จะต้อง
 กล่าวถึงสิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นและความผูกพันระหว่างสัญลักษณ์
 เหล่านั้นกับแก่นเรื่องและตัวละคร ระบบสัญลักษณ์ที่สุนทรภู่สร้างขึ้นในเรื่องพระอภัยมณีปรากฏออกมา
 ในรูปของทะเลและเพลง ซึ่งให้ภาพพจน์ของความว่างเปล่าอันเป็นแก่นเรื่องและลักษณะ
 สำคัญอย่างหนึ่งของตัวละคร

สุนทรภู่สร้างเรื่องนี้โดยอาศัยทะเลเป็นฉากสำคัญ เหตุการณ์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในท้อง
 ทะเล และแม้แต่ตัวละครสำคัญ ๆ ก็มีกำเนิดเกี่ยวข้องกับทะเลทั้งสิ้น ซึ่งลักษณะนี้ต่างกับวรรณคดี
 เรื่องอื่น ๆ ของไทยที่มักจะใช้ฉากป่าหรือฉากบนพื้นดินเป็นส่วนมาก เพราะภูมิประเทศของไทยเป็น
 ผืนแผ่นดินมากกว่าผืนน้ำ การใช้ฉากทะเลของสุนทรภู่จึงนับว่าเป็นสิ่งที่แปลกกว่าเรื่องทั่ว ๆ ไป แต่

° ชลธีรา สัตยาวัดณา, การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย
 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต ๒๕๑๓, อักษรศาสตรา), หน้า ๑๕๐.

ความสำคัญมิได้อยู่ที่ว่าได้ใช้ทะเลเป็นฉากเท่านั้น หากสุนทรภู่ได้ใช้ทะเลเป็นสิ่งแสดงถึงจิตใจของตัวละครด้วยการบรรยายภาพของทะเลให้มีความหมายที่แฝงความว่า เหวโคตเคี้ยว อันเป็นภาพพจน์ในระ-
-ดับที่สอง ซึ่งอาจพ้นจากความสังเกตของผู้อ่าน แต่ก็จะมีอิทธิพลต่อเรื่องโดยที่ผู้อ่านไม่รู้ลึก

ในการบรรยายภาพทะเลนั้น สุนทรภู่ได้วาดภาพให้ผู้อ่านมองเห็นทะเลตามความเป็นจริง อัน
เป็นภาพพจน์ในระดับแรก

พระเล็งแลตามกระแสชลสินธุ์	ลีลรินเกาะแก่งทุกแห่งหน
ละลิบลิวหิวเมฆเป็นหมอกมน	เห็นแต่ชลกับมีจินดาราพราย ^๑
.....	
จะเหลียวซ้ายแลขวากว่า เหว	ทองทะเลลึกล้ำลวนน้ำเขียว
คลื่นระลอกกลดกถึง เป็นเกลียวเกลียว ๒

ในขณะที่เดียวกัน ถ้อยคำที่บรรยายภาพของทะเลก็ได้แฝงความรู้ลึกถึงความอ้างว้าง ความ
โคตเคี้ยว และอารมณ์เศร้าของคนที่ตงเดินทางอยู่ในทะเลอันกว้างสุดสายตา

เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชะอุ่ม	โชคตะกุ่มเคียงเคียงเรียงรุกขา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา	จะเหลียวขวาควั่นคุ่มกุ่มโพยม ^๓
.....	
เห็นกว้างขวางว่างโง้งโล่งละลิว	ให้ทิวทิวหวนหวนมิ่งขวัญหาย
เกาะกระพุ่มคุ่มเคียงเรียงเรียงราย	จะเหลียวซ้ายแลขวาก็น่ากลัว ^๔

^๑ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๐๘), หน้า ๒๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๓.

ถึงน้ำเขียวเคี้ยวโคคโขยคคลิ้น
 ทุกเข่าเย็นเห็นแต่เมฆวิเวกใจ

 แลนออกจากปากอวลมวาวสง
 คู่อ่างว่างกลางทะเลว่าเหวใจ

เสียงกรีนกรีนโตเท่าภูเขใหญ่

สะบักขงปลายปลิวหวิวหวิวไหว
 ซลาลยลคลิ้นเสียงกรีนกรีก ๒

ไม่เพียงแต่จะบรรยายความเศร้าของคนที่เดินทางตามลำพัง หรือเดินทางเพราะความจำเป็นเท่านั้น แม้ในตอนที่เดินทางท่องเที่ยวก็ไม่วายที่จะรำพันถึงความเปล่าเปลี่ยวใจ เช่น เมื่อท้าวสิริราชพานางสุวรรณมาลีไปเที่ยวทะเล

นางสาวสาวชาววังนั่งระแง
 ให้เปล่าคำว่าเหวทะเลวน
 หังน้ำเขียวเกลียวคลิ้นเสียงกรีนกรีก
 บ้างคลิ้นเหียนเวียนวิงเข้าพังกัน

ตะลิ่งแลเกาะแก่งทุกแห่งหน
 คุ้มมวนหมอกกลุ่มชะนุมนควัน
 ไม่รู้สักสมประคิไม่มีขวัญ
 ใหลวาคทวันวิญญูระอาใจ ๓

น่าสังเกตว่า ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องพระอภัยมณี งานชิ้นอื่น เช่น สิงหไกรภพ สุนทรภู่ก็มักจะกล่าวถึงทะเลกับความอ้างว้างเสมอ เช่น

ถูกวางขวางว่างเว้งวิเวกใจ

ไม่มีไม้หมอกมัวไปทั่วทิศ ๔

.....
 จะแลเหลียวเปลี่ยวเปล่าเป็นเงาเมฆ

แสนวิเวกกลางทะเลในเวหา ๕

๑ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๐๕), หน้า ๕๘๐.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๖.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

๔ สุนทรภู่, "สิงหไกรภพ" นิทานคำกลอนสุนทรภู่ (พระนคร : แพร่พิทยา ๒๕๐๑), หน้า ๑๓๐.

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

บทพรรณนาที่ตั้งกตัวอย่างมานี้ จะเห็นว่า ได้ให้ภาพพจน์ที่สมบูรณ์พร้อมทั้งภาพที่เห็นด้วยตา
 เสียงที่ได้ยินด้วยหู และอารมณ์ที่รู้สึกด้วยจิตใจ คำที่สุนทรภู่เลือกใช้ในทุกตอนเหล่านี้มีความหมายทั้ง
 ในด้านความหมายโดยตรงของคำแต่ละคำ และความหมาย
 ที่เกิดจากเสียงของคำ เช่นคำว่า กว้างขวาง ว่าง โวง ละลือ ทั้งหมดนี้ล้วนแต่ทำให้เห็นความกว้าง
 ขวาง สูดสายตา ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความรู้สึกถึงความว่างเปล่า ปราศจากที่พิงพิง ปราศจากที่
 กำบังอันตราย มีแต่ความโดดเดี่ยว เสียงพยัญชนะและสระของคำเหล่านี้ ก็เป็นเสียงที่มีสระยาว
 หรือมีพยัญชนะกึ่งสระ เช่น ว อยู่ท้าย ทำให้ออกเสียงไต่ยาว เสียงของคำจึงสอดคล้องกับความ
 หมายที่แสดงถึงความเว้งว่างสุดสายตา ไม่มีขอบเขต นอกจากนี้คำประเภท หิวหิว ห้วนห้วน ไหว
 แสดงอาการเคลื่อนไหวที่เป็นไปอย่างเบา ๆ หรือความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองใจหาย ใจหิวหิว
 เหมือนกำลังจะเป็นลม คนที่จะเป็นลมนั้น ไม่มีความเจ็บปวดแสบแสบรู้สึกใจสั่น อาจจะตาพร่าพราย
 เห็นอะไรไม่ถนัด หน้ามืด ความรู้สึกแบบคนเป็นลมอาจจะเกิดขึ้นได้กับคนที่อยู่บนที่สูง ๆ เมื่อประมวล
 ลักษณะเหล่านี้เข้าด้วยกัน ภาพพจน์ของทะเลที่สุนทรภู่วาดจะแสดงถึงความรู้สึกว่าเหว ใจหาย และ
 ห้วนห้วนในความเปล่าเปลี่ยว เสียงของคำว่า หิวหิว นั้นชวนให้นึกถึงเสียงลมที่พัดผ่านที่กว้าง ๆ
 เป็นลมเบา ไม่ใช่พายุก็จริง แต่สร้างความอ้างว้าง

นอกจากจะวาดภาพทะเลที่มีลักษณะเว้งว่างสุดสายตาแล้ว สุนทรภู่อยังได้ให้ภาพความน่ากลัว
 ของทะเลด้วยคำที่แสดงสี เสียง ซึ่งสร้างบรรยากาศของความน่าหวาด หวั่นหวาด ดังเช่นบรรยายถึงน้ำ
 ทะเลว่า "ถึงน้ำเขียวเขียวโศก" หรือ "ท้องทะเลลึกล้ำลวนน้ำเขียว" สีเขียวทำให้นึกถึงความ
 ลึกล้ำน่ากลัว เป็นสีที่ไม่รอนแรงเหมือนสีแดงซึ่งมักจะเปรียบเป็นสีแดง แต่สีเขียวก็สร้างความ
 น่ากลัวอย่างลึกซึ้ง เป็นความสงบลึกซึ้งไม่ว่ามีอะไรแฝงอยู่เบื้องล่าง บางคำก็ให้เสียงของทะเลที่
 มีคลื่นลมจัด เช่น "เสียงกรีนกรีนโศกท่าภูเขายักษ์ใหญ่" "ซลาลย์ลมคลื่นเสียงกรีนกรีน" ถ้อยคำเหล่านี้
 ล้วนประกอบขึ้นเป็นภาพพจน์ของท้องทะเลที่ทั้งกว้างขวาง ลึกล้ำ มีอันตรายน่ากลัว มีความว่าเหว
 ลักษณะดังนี้สุนทรภู่ได้ใช้คำอีกกลุ่มหนึ่งสร้างความรู้สึก ว่า ความน่ากลัว น่าใจหายนั้นเป็นเพียงสิ่งที่
 เกิดขึ้นในใจ ไม่ได้เห็นด้วยตา หรือยังไม่ได้เกิดขึ้นโดยตรง เพียงแต่ทำให้เกิดความรู้สึก เกิด
 อารมณ์ขึ้นในใจ คำพวกนี้ ได้แก่ หมอก มัวมน กวนคลุ้ม เป็นต้น เมื่อนึกถึงว่าทะเลนั้นบางที่ก็
 สว่างามน่านู น่าเที่ยว แต่ในขณะที่เดียวกันเมื่ออยู่ในทะเลก็รู้สึกว่ามีอะไรบางอย่างชวนใจให้นึกถึง

ความน่าหัวนั้นกลัว ความน่าใจหาย ซึ่งไม่มีเหตุผลที่จะอธิบายโดยตรง นอกจากกล่าวว่าเป็นความรู้สึกภายในใจ ทำนองเดียวกับที่มีหมอกหรือควันมากำบังตาไว้ มองเห็นอะไรไม่ถนัดนัก จึงทำให้น่ากลัว เกิดสังหรณ์ในอันตรายที่ยังไม่มาถึง

สัญลักษณ์ที่แสดงออกมาในรูปของทะเลนี้ มีความเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องและได้ให้พื้นฐานอารมณ์ของตัวละคร ทั้งที่กล่าวแล้วในเรื่องของตัวละครว่า ตัวละครส่วนใหญ่มีความว่าเหวเปล่าเปลี่ยวแฝงอยู่ในจิตใจ ความว่าเหวนี้เกิดจากการที่ทองพลัดพรากบ้านเมือง พลัดถิ่นฐานและญาติพี่น้อง การเดินทางที่ปรากฏอยู่เกือบตลอดเรื่องนั้น เมื่อได้อาศัยฉากทะเลดังกล่าวเข้าประกอบ ภาพพจน์ที่เกิดขึ้นไม่ไค้เป็นเพียงภาพความอ้างว้างของทะเลเท่านั้น หากเป็นความอ้างว้างในจิตใจของตัวละคร ความโศก เศร้า และการแสวงหาความอบอุ่นในหมู่ญาติพี่น้องและมิตรสหาย ความน่าหัวในอันตรายที่มองไม่เห็นอันอาจเกิดขึ้นเพราะความเปล่าเปลี่ยวอยู่ลำพังตัวคนเดียว

นอกจากนั้น การสร้างตัวละครยังกำหนดให้มีความผูกพันอยู่กับทะเลเป็นอันมาก ตัวละครที่มีกำเนิดเกี่ยวเนื่องอยู่กับทะเลนั้น มีทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายร้าย เช่น สีนสมุทร สุกสาครเป็นตัวละครที่มีกำเนิดเกี่ยวของกับทะเล และมีบทบาทดำเนินอยู่ฉากทะเลหลายตอน นางผีเสื้อก็เป็นตัวละครฝ่ายร้ายที่มีความเกี่ยวข้องกับทะเลโดยตรง เมื่อพิจารณาแล้ว ทำให้คิดว่า สุนทรภู่อาจต้องการแสดงให้เห็นว่า ทะเลนั้นเป็นทั้งสิ่งที่ให้ประโยชน์นานาประการแก่มนุษย์ ในขณะเดียวกัน ทะเลก็ทำลายมนุษย์ ความขัดแย้งทำนองนี้ปรากฏเสมอในเรื่องพระอภัยมณี นักวิจารณ์บางท่านกล่าวว่า ความขัดแย้งนี้เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เรื่องนี้มีความดึงดูดใจ เช่น นางผีเสื้อกับนางเงือก มีชีวิตอยู่ในทะเลเหมือนกัน แต่แตกต่างกันอย่างตรงกันข้าม พระอภัยมณีนั้นได้รับทั้งความทุกข์ยากและความสุขจากทะเล นางผีเสื้อทำให้พระอภัยมณีต้องทุกข์ยากอยู่ถึง ๘ ปี แต่นางเงือกก็ช่วยให้พ้นทุกข์มาได้ และลูกชายทั้งสองคนของพระอภัยมณีก็ถือกำเนิดมาจากแม่ที่มีชีวิตอยู่ในทะเล ทะเลจึงเป็นทั้งแหล่งที่ให้ความสุขและแหล่งความทุกข์ของตัวละคร มิไค้เป็นแต่เพียงฉากที่สร้างขึ้นประกอบเรื่องให้ดำเนินไปตามที่ควรต้องการเท่านั้น

สัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่ดำเนินควบคู่ไปกับสัญลักษณ์เรื่องทะเล คือ เพลงปี่ โดยทั่ว ๆ ไปผู้อ่านมักนึกถึงปี่ของพระอภัยมณีในแง่ที่เป็นเหมือนอาวุธคู่มือทำนองเดียวกับไม้เท้าของสุกสาคร หรือถรรพารูของนางละเวงวิธศา และเพลงปี่ที่พระอภัยเป่านั้น ก็มีความหมายเพียงเป็นเครื่องสะกด

ให้ผู้อื่นตกอยู่ในอำนาจเสียงเพลง หรืออาจกล่าวว่าการอำนาจของพระอภัยมณีเท่านั้น นอกจากนั้น
ก็มักให้ความสนใจในความไพเราะของเนื้อเพลงเป็นสำคัญ แต่หากศึกษาถึงเรื่องของปีและ
เพลงปีอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นว่า ปีนั้นมีความหมายมากกว่าที่กล่าวมา

ในบทที่ว่าคอยแค้นเรื่องเกี่ยวกับวิชาความรู้และลักษณะว่าแหงของตัวละครได้กล่าวถึงความ
เป็นมาและความสำคัญของปีคือพระอภัยมณีมากพอสมควรแล้ว ในบทนี้ จะกล่าวถึงแต่เฉพาะเนื้อเพลง
ของการเป่าปีแต่ละครั้ง ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นภาพพจน์อย่างไร

เพลงปีที่พระอภัยเป่าแต่ละครั้งนั้น เมื่อพิจารณาเนื้อเพลงแล้วจะเห็นว่า เกี่ยวข้องอยู่กับ
เรื่องการปลุกพราก ความว่าแหง และสำเนียงของเพลงก็ค่อนข้างคร่ำครวญ มีกระแสเสียง
วังเวง มากกว่าจะเป็นเพลงที่รื่นเริงสนุกสนาน หรือคึกคัก ดังที่ได้ยกมาดังต่อไปนี้

เพลงปีที่เป่าเมื่อลงวิชาครั้งแรกให้พร้าหมดทั้งสามคนฟัง

ในเพลงปีว่าสามพี่พร้าหมดเอย
ถึงร้อยรสนูปผาสุมาลัย
พระจันทร์จรสว่างกลางโผยม
มั่นไต่แก้วแล้วจะคอยประกองเคย
เจ้าพร้าหมดทั้งวังเวงวะแว้วเสียง
หาวาควะหวัดสัตรีฤกษ์กาล

ยังไม่เคยชมจิกพิสมัย
จะชื่นใจเหมือนสตรีไม่มีเลย
ไม่เทียบโฉมนางงามพี่พร้าหมดเอย
ถนอมเขยชมโฉมประโลมลาน
สำเนียงเพียงการะเวกกังวานหวาน
ให้ซาบซ่านเสียวสคัมจนหลับไป

พระอภัยมณีเป่าปีเรียกสินสมุทรซึ่งอยู่บนเรือของศรีสุวรรณ

พระเป่าปีเปิดเสียงสำเนียงเอก
ละห้อยหวานครวญเพลงบรรเลงลาน
พิศลาคแกล้วตามว่าแหง
ปานนั้นองสองคนกับลูกน้อย
เรื้อยเรื้อยเฉื่อยวายุพัดแผ้ว

เสนาะทั้งฟังวิเวกกังวานหวาน
โธ่สงสารสุริยาจะบายคัลลอย
ทองทะเลแลเปล่าให้สร้าสร้อย
จะล่องลอยไปอยู่หนตำบลใด
เหมือนเสียงแกล้วกลอยจิกพิสมัย

หอมรวยชวยขึ้นรินฤทัย
 เขาบอกวามาในลำเรือกำปั่น
 สิ้นสมุทรไมมาหาพิคาเลย
 แม้นอยู่ลำกำปั่นเหมือนมันหมาย
 แล้วแหบหวนกรวญไทยโรยชวา

เหมือนใกล้ใกล้เข้ามาแล้วแก้วพี่เอย
 หรือสุวรรณมาลีเจ้าพี่เอย
 พอจะเขยไกรเลาเจ้าพ้ออา
 จงแหวกววยสายสมุทรผูกมาหา
 พระแก่งว่าไปในเพลงวังเวงใจ

เพลงปี่ที่เป่าสะกดทัพนางละเวงวัดฟ้า

วิเวกทวีคกริตเสียงสำเนียงสนั่น
 ให้หวิววาชาบทรวงต่างวงวง
 พระโทยหวานกรวญเพลงวังเวงจิต
 ว่าจากเรือนเหมือนนกที่จากรัง
 ถึงยามกำรำฆองจะร้องให้
 โอ้ยามคึกคาวเคลื่อนเคลื่อนก็กล้อย
 หนามอารมณฺดมเรื่อยน้อยน้อยขึ้น
 แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน

คนขยับยืนชิงคลังหลง
 ลืมตรงกรบสู้เงี้ยวหูฟัง
 ให้คนกึกถึงถิ่นถวิลหวัง
 อยู่ข้างหลังก็จะแลชะเง้อคอย
 รำพี่ไรรัญจวนหวานละตอย
 น้ำค้างย่อยเย็นน้ำในอัมพร
 ระรวยรินรินรินกลิ่นเกสร
 จะอวารกต่างว่างอยู่วังเวง

เพลงปี่ที่เป่าเรียกนางละเวงวัดฟ้าเมื่อพบกันในสนามรบ

ค่อยตะริกคึกคึกเจ้าพี่เอย
 แอ้อออยสรอยฟ้าสุมาลัย
 ฉุยฉายขึ้นรินรวยระทวยทอด
 หนาวนำคางพรางพรมลมรำเพย
 เสนาะกังวังเวงเป็นเพลงพลอด
 วิเวกแว่วในใจรัญจวน
 ๗ หัว

จะละเลยเรื่อนไปนอนไหน
 แม้เกิดไคแล้วไม่รางให้ทางเขย
 จะกล่อมกอดกว่าจะหลับกับเขย
 ใครจะเขยโฉมน้องประกองนวล
 เสียงฉอดคอดคชคชก้อยละตอยหวาน
 เป็นความชวนประโลมโฉมวัดฟ้า

เพลงปี่ที่สะกดทัพลังกาเมื่อพระอภัยมณีจะล่อ ตามนางยุพาทกาเข้าเมืองลังกา

เสียงแจ้วแจ้วแว่วโหยโยหยละห้อย	โอ้หอมสร้อยเสาวรสแบ่งสกลไส
เสาวกนธมณฑาสุมาลัย	ลึกเมื่อไรสาวน้อยจะลอยมา
แล้วเป่าเห่ไรจับใจแจ้ว	กำลังแล้วเจ้าจะกอดหยละห้อยหา
ระหวายหิวหิววิบวิบวิญญา

เพลงปี่ที่พระอภัยมณีเป่าเรียกนางละเวงวัดฟ้าเมื่อนางพลัดกับทัพลังกา

วิเวกโหยโยให้อาลัยลาญ	โอ้คึกปานนี้แล้วแก้วกลอยใจ
แม่วัดพานาริศรีสวัสดิ์	จะพรากพลัดไพร่พลไปไหนไหน
น้ำค้างย้อยพรอยพรอมพนมไพร	จะหนาวในทรวงน้องจนหมองนวล
.....	
จนควาเคลื่อนเคื่อนคืบยั้งลับน้อง	เห็นแต่ห้องหิมวาพกษาไสว
มาหาพี่น้องน้อยถึกกลอยใจ	จะกล่อมให้บรรทมไค้ชมเชย
ถึงยากไรไม่มีที่พระแท่น	จะกางกอดทอดแขนแทนแขน
หนาวน้ำค้างพร่างพรอมลมร่ำเพย	ใครจะเชยโฉมน้องประคองเกียง
เกยอยู่วังฟังนางสุรางค์เห่	มาฟังเรไรเพราะเสนาะเสียง
วิเวกแว้วแจ้วเจื้อยเรื่อสสำเนียง	เสนาะเพียงพิณเพลงบรรเลงลาญ

เพลงปี่ที่ปลุกทัพมิงคดา

แล้วซันนังยังแก้อีเป่าปี่แก้ว	วิเวกแว้วแจ้วสำเนียงส่งเสียงไส
โอ้แสงทองส่องผ่านภาดลัย	ดวงกอกไม้ซันซ้ออรชร
ลมเจือยเจือยเรื่อรินกลิ่นกุหลาบ	ละอองอาบซามทรวงดวงสมร
แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน	จะอวรวรณาแหวอยู่เอกรา
เจ้าพี่เคยเรื่ออยู่เคียงข้าง	จะอ้างอ้างทางเทเสนาหา
โอ้ยามต้นซันแล้วนะแก้วคา	จะลับหน้านี้ถึงคณิงกรวญ

แม่เสร็จก็คึกคักยืนยามคืนหลับ
 ทางนอนหอมอื่นไม่ขึ้นชวน
 เวลาเช้าสาวหยุดก็สุดหอม
 รสระรื่นชื่นใจสิ่งใดเลย
 อยู่บ้านถื่นดินทุกซั เป็นสุขสุด
 สามภักดิ์เจ้านายไม่วายเว้น

ภิรมย์รับขวัญประคองครองสงวน
 ไม่เหมือนชาวเหนือหอมถนอมเขย
 ไม่เหมือนกล่อมกลิ่นเกลี้ยงเคียงเขนย
 ไม่เหมือนเขยโคมขึ้นระรื่นเย็น
 มายงยุทธยากแก่จนถึงแสนเข็ญ
 ยากไปเห็นถิ่นฐานบ้านเมืองเอย

เพลงปีที่สิ้นสมุทรเป่าล่องวิชาให้ท้าวสิริราชและนางสุวรรณมาลีฟัง มีว่า

(ภาวนาอาคมไหลมณี)
 ทำแหมหวนกรวญว่าสาริกาแก้ว
 หนาน้ำค้างพร่างพรอมพมไพร

แล้วเป่าปีแปลงเพลงวังเวงใจ
 คำลงแล้วขวัญอุดอนจะนอนไทน
 จะหนาวใจสาริกาทุกรাত্রี

บรรดาเพลงปีที่เหล่านี้มีสาเหตุของการเป่าต่างกันออกไป แต่เมื่อพิจารณาเนื้อความของเพลงแต่ละครั้งจะเห็นว่า เกือบไม่แตกต่างกัน ก็จะกล่าวถึงถึงความว่าเหว ความอ้างว้างของคน ที่พลัดพรากจากบ้านเมืองและอยู่เป็นที่รัก ความอาวรกที่เกิจากความห่างไกลซึ่งกันและกัน ความรู้สึกในอารมณ์เหล่านี้มีสิ่งประกอบคือ บรรยากาศที่เงียบสงบ ความหนาวเย็นของลมและน้ำค้าง กลิ่นดอกไม้ที่รยรื่น สิ่งที่น่าสังเกตุคือ โดยปกติ สิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ให้ความสบาย ความสุข ทั้งน้ำค้างดอกไม้ สายลม ล้วนแต่สร้างภาพที่งดงาม ความสุขใจ แต่ในที่นี้ กลับสร้างบรรยากาศที่วังเวง เงียบเหงา และอ้างว้าง น้ำค้างแทนที่จะให้ความชุ่มชื้นกลับทำให้หนาวเหน็บ เช่นเดียวกับสายลม กลิ่นดอกไม้กลับทำให้หวนคิดถึงความสุขครั้งก่อนเมื่ออยู่กับคนรักหรืออยู่ที่บ้านเรือนของคน สิ่งเหล่านี้เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า สร้างบรรยากาศที่ต่างกันที่ควรจะเป็น เช่นเดียวกับเพลงปี ปกติควรให้ความสุขใจแก่ผู้ฟัง หรือสร้างความบันเทิงรื่นเริงใจ ปรากฏว่าเสียงดนตรีในเรื่องนี้กลับทำให้เกิดความเศร้าเสียเป็นส่วนใหญ่ ผู้อ่านอาจมองเห็นแค่เพียงว่า การที่เนื้อความของเพลงเป็นไปในทำนองโศกเศร้าก็น่าจะถูกตองกับความตองการ เพราะพระอภัยมณีซึ่งหมายจะสะกดผู้ฟัง การสะกดด้วยเสียงดนตรีนั้นก็ควรจะใช้ทางทำนองที่อ่อนหวานหรือเยือกเย็นเพื่อกล่อมใจ ทั้งในตอนที่จะทำให้งอแง

ชาติเล็กทัพ การใช้น้ำเนื้อเพลงที่ทำให้เกิดความทอดยเพราะความกึกก้องบ้านเรือนญาติพี่น้อง ก็เหมาะสมแล้ว แต่จะเห็นว่าไม่ใช่เฉพาะแต่ในการสะกดทัพเท่านั้น แม้การปลุกทัพก็ใช้น้ำเนื้อความทำนองเดียวกัน หรือแม้แต่เป่าล่องวิชาก็ไม่วายที่จะมีทำนองกรำกรวย ทั้ง ๆ ที่ไม่มีความจำเป็น นอกจากนี้ยังมีอีกคำที่กล่าววาทองทำนองของเพลงปี่นั้นค่อนข้างเศร้า กรำกรวยโหยหวาน มีกระแสเสียงที่วังเวง ลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นเมื่อนำมาประมวลเข้า ทำให้เห็นความหมายที่แฝงอยู่ในเนื้อความของเพลงโคธัคเจน ภาพพจน์ที่ได้จากเพลงเหล่านี้จึงไม่ใช่เป็นเพียงภาพพจน์ของการบรรเลงเพลงเพื่อสะกดผู้ฟัง หรือเพื่อแสดงความสามารถเพียงอย่างเดียว แต่ได้สะท้อนถึงตัวผู้บรรเลงเพลงนั่นเอง เพลงนั้นวังเวง แสดงความอ้างว้างก็เพราะจิตใจของผู้เป่าเป็นถึงนั้น พระอภัยมณีเองก็พูดว่าแห้วไศกเศร้า ข้อความที่รำพันว่า หนาน้ำค้างและอ้างว้างเพราะพลัดคนรักพลัดบ้านเมือง นั่นก็คือข้อความที่รำพันถึงตนเอง เมื่อพระอภัยมณีรำพันว่า "น้ำค้างย่อยพรอยพรมพรมไพร จะหนาวในทรงน้องจันทมนวล" หรือ "แสนสงสารบ้านเรือนเพื่อนที่นอน จะอวารถอ้างว้างอยู่วังเวง" นั้น ที่จริง ผู้ที่หนาน้ำค้างและผู้ที่อ้างว้างมาสงสารก็คือตัวพระอภัยมณีเอง ไม่ใช่คนอื่นดังที่พระอภัยมณีเกรว

และเมื่อมองลึกลงไปอีกชั้นหนึ่ง ความอ้างว้างอวารถทั้งหลายที่ปรากฏในเพลงปี่ก็คือความรู้สึกและอารมณ์ของสุนทรภู่เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ชีวิตของสุนทรภู่เพิ่มขึ้นไปด้วยการระหกระเหิน ชีวิตครอบครัวที่ไม่ราบรื่น แม้จะมีชื่อเสียงเกียรติยศ มีคนรักมากมาย แต่ชีวิตของสุนทรภู่อีกเพิ่มขึ้นด้วยความผิดหวัง ความว่าแห้ว เพลงปี่ที่พระอภัยมณีบรรเลงก็คืองานประพันธ์ของสุนทรภู่อีก แสดงให้เห็นอารมณ์ความคิดความต้องการของผู้แต่งหรือผู้บรรเลง และการที่ผลงานศิลปะของสุนทรภู่อะไรก็ตามที่พระอภัยมณีจับใจผู้ฟังได้ ก็เพราะงานเหล่านั้นมีความบันเทิงใจอันเกิดจากอารมณ์ที่แฝงอยู่ในจิตส่วนลึกของผู้ผลิตงานศิลปะเหล่านั้น บางครั้งความบันเทิงใจนั้นอาจเกิดจากจิตใต้สำนึกซึ่งทำให้ผลิตผลงานดังกล่าวออกมาโดยไม่ตั้งใจ อันมีผลให้งานนั้นออกมาในรูปของระบบสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้งและซับซ้อน ดังที่ปรากฏออกมาในรูปของเพลงปี่ดังกล่าว

นอกจากเพลงปี่จะมีความหมายที่แสดงภาพพจน์ระดับที่ลึกซึ้งกว่าปกติแล้ว ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ ความขัดแย้งกันของอำนาจจากเสียงเพลง ในเรื่องนี้ ปี่เป็นสิ่งที่มีความพิเศษที่สุดไม่ว่าศัตรูจะมีอาวุธวิเศษหรือมีความเก่งกล้าสักเท่าใด ก็ไม่อาจต้านทานอำนาจของเสียงปี่ได้ ปี่

จึงนับว่าเป็นอาวุธที่มีฤทธิ์มากที่สุด แต่ในขณะที่เดียวกัน ตามความเป็นจริงเครื่องดนตรีธรรมดาเช่นนี้ ไม่น่าที่จะมีอำนาจมากถึงปานนั้น อำนาจของปี่อยู่ที่กระแสเสียงซึ่งรั้งงูให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกไปต่าง ๆ โดยที่ตามความเป็นจริง เนื้อความของเพลงปี่นั้นไม่มี มีแต่เสียง ผู้ฟังตกอยู่ที่อำนาจของเสียง และเสียงนั้นก็มีย่านาจอก็เพราะจิตใจของผู้ฟังเองที่เกิดความรู้สึกนึกคิดไปต่าง ๆ ตามอำนาจของกระแสเสียง ทหารล้างกาจากบ้านเมืองมา ย่อมมีจิตใจหวนกังวลอยู่แล้ว เมื่อฟังเสียงดนตรีที่ชวนให้เกิดความวังเวงใจ ก็เป็นไปได้ที่จะเกิดอารมณ์เศร้าเพราะความจับใจในกระแสเสียงนั้น ฤทธิ์ของปี่จึงอยู่ที่จิตใจของผู้ฟังเอง ดังที่บาทหลวงกล่าวกับนางละเวงวิฬ้าว่า

เพราะมีหูอยู่ก็ไม่มีตึกกา

ถ้าหูหาไม่มีไม่มีฤทธิ์ °

ผู้ที่เข้าใจอำนาจของเพลงปี่อย่างลึกซึ้งก็คือบาทหลวงปี่ไปนั้นเอง แต่ผู้อื่นไม่สามารถสะกดกัน อำนาจของเสียงปี่ได้ จึงต้องตกอยู่ภายใต้การสะกดของเสียงคนตรีนั้น

อนึ่ง ความซัดแย้งของปี่อีกประการหนึ่งอยู่ที่ว่า ปี่นั้นเป็นของคู่มือของพระอภัยมณีที่สามารถใช้ให้เกิดผลกับผู้อื่นได้ตามต้องการ ทั้งสะกดให้หลับ ปลูกให้ตื่น และฆ่าให้ตาย แต่ในขณะที่เดียวกัน พระอภัยมณีเองก็ไม่สามารถบังคับความโชคร้ายที่เกิดจากเสียงปี่ของตนเองได้ ดังเช่น การลองวิชาให้พราหมณ์สามพี่น้องฟัง ทำให้พระอภัยมณีต้องตกอยู่ในอำนาจนางผีเสื้อถึง ๘ ปีเต็ม ต่อมาเมื่อทำศึกกับลังกา พระอภัยมณีก็ใช้เสียงปี่สะกดทัพ พากตนเองเข้าวังลังกาโดยที่ไม่ได้คำนึงว่า การกระทำครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความยุ่งยากวุ่นวายอย่างไรบ้าง ฉะนั้นในขณะที่ผู้อื่นตกอยู่ในอำนาจเสียงปี่ของพระอภัยมณี ตัวพระอภัยมณีเองก็หนีไม่พ้นอำนาจของปี่ของตนเองเหมือนกัน เพราะพระอภัยมณีก็มีอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด มีความหลงใหลในรูปกลิ่นเสียงเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ

ภาพระยที่แสดงความอ้างว้างว่า หัวคังที่กล่าวมานี้ สุนทรภู่ได้สร้างขึ้นโดยใช้ระบบสัญลักษณ์ของทะเลและเพลงปี่ ที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้ง แสดงถึงจินตนาการอันสูงส่งยิ่งกว่าการกล่าวถึงสำเภายนต์ เรือกำปั่นใหญ่ หรือหีบเสียง สัญลักษณ์ดังที่กล่าวนี้เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เรื่องพระอภัยมณีมีความเด่นเป็นที่จับใจผู้อ่านตลอดมาเป็นเวลานาน เพราะได้แสดงถึงอารมณ์อันแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทั่วไปในแง่ที่ลึกซึ้งแนบเนียน อันเป็นอัจฉริยภาพของกวีเอกอย่างแท้จริง

° สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : ศิลปามรรตการ ๒๕๐๕), หน้า ๕๕๖.

สัญลักษณ์อื่น ๆ ที่สุนทรภู่ได้แสดงไว้ในเรื่อง ยังมีที่น่าสนใจอีกหลายประการ เช่นการใช้สัญลักษณ์ในบทอิศวรรยเป็นต้น แต่สัญลักษณ์เหล่านั้นไม่เด่นเท่าที่กล่าวมา ผู้เขียนจึงมีใ้ให้นำมา กล่าวอย่างละเอียด แต่การไม่กล่าวถึง มิได้หมายความว่า สุนทรภู่อใช้สัญลักษณ์เพียงสองประการ เท่านั้น สิ่งที่สำคัญในการศึกษาสัญลักษณ์ในงานเขียนของสุนทรภู่อคือความเกี่ยวพันของสัญลักษณ์ต่าง ๆ อันแสดงถึงความประณีตและจินตนาการของผู้แต่ง มิใช่เป็นงานที่เขียนขึ้นเรื่อย ๆ ตามความพอใจหรือแล้วแก่จะนึกได้ แต่เป็นงานที่สร้างขึ้นอย่างงดงามและเพียบพร้อมไปด้วยศิลป์อย่างสูงส่ง.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย